

Birgit Rommelspacher

SOCIALNO DELO IN ČLOVEKOVE PRAVICE

Zadnja leta je vedno več strokovnjakov in organizacij s področja socialnega dela poskušalo postaviti človekove pravice za novo paradigmo. Te razumemo kot iz svetovne razprave izhajajoč nabor etičnih standardov in so delo v nastajanju, ki vedno znova vključuje nove skupine in odpira nova obzorja. Pričujoča polemika je torej razmislek o globalizaciji in internacionalizaciji etičnih standardov. Tudi zaradi tega morajo biti človekove pravice del ne le politike v njenem najširšem pomenu, temveč tudi sestavni del teorije in prakse socialnega dela.

Težko bi dandanes našli kogar koli, ki bi ugovarjal tej tezi. Že samo sklicevanje na človekove pravice nas namreč obda s posebno avro višje moralne avtoritete in daje vtis sodobnosti. Toda ali bi sprejetje nove paradigme tudi dejansko pomenilo spremembo znotraj socialnega dela? Od sklicevanja na človekove pravice lahko kaj kmalu ne ostane nič drugega kot izraz dobre volje in samo-idealizacija. Še več – kot je v preteklosti pokazalo že dosti primerov, lahko sklicevanje nanje pogosto rabi za legitimizacijo problematičnih praks.

Na mestu je torej vprašanje, ali socialno delo v resnici potrebuje novo etično orientacijo in, kar je še bolj pomembno, ali ti standardi v resnici prinašajo kaj novega. Internacionalizacija je od vsega začetka ena od usmeritev socialnega dela. Tudi kar zadeva etične standarde, lahko rečemo, da je boj za socialne pravice in socialno pravičnost že od nekdaj v središču socialnega dela. Na koncu lahko dodamo še to, da tudi visoki etični standardi ne preprečujejo socialnemu delu, da ne bi bilo ena od glavnih institucij, ki podpira idejo o družbeni normativnosti in učinkovitosti. Povedano z drugimi besedami: socialnega dela ni zavezanost k socialni pravičnosti nikoli odvrnila od reproduciranja družbene realnosti, ki jo zaznamujejo družbeni razredi, spolna hierarhija in delitev na »nas«

in »druge«. Etični standardi, zgodovinsko gledano, niso nikoli imeli dovolj moči, da bi lahko preprečili marginaliziranje, zatiranje ali socialno izključenost. Temeljni razmislek v ozadju tehnik izključevanja je bil, da je vse tovrstno delovanje v interesu izključenega. Ravno ti standardi so pogosto dajali legitimnost takemu početju. Čemu torej ponovno odkrivati etična načela, ko pa je socialno delo že zgodovinsko zaznamovano z zavezanostjo družbenim vrednotam in socialni pravičnosti, hkrati pa tudi s prakso socialnega izključevanja in vzpostavljanja družbenih hierarhij?

PROTISLOVNOST ČLOVEKOVIH PRAVIC

Zanimivo je, da lahko nekaj podobnega opazimo pri polemiki o človekovih pravicah. Zgodovina človekovih pravic ni le zgodovina vedno bolj obširnega in vedno bolj izoblikovanega spiska etičnih standardov, temveč je hkrati tudi zgodovina zlorab in funkcionalizacije. Plašč človekovih pravic je že ničkolikokrat služil za opravičevanje politične in kulturne dominacije in celo vojaških posegov in političnih zločinov. Hkrati je sklicevanje na človekove pravice, vse od prvega pojava ob koncu 18. stoletja v na novo nastalih ZDA in med francosko revolucijo, vedno znova porodilo politične odpore in gibanja za emancipacijo. To protislovje je ena od glavnih značilnosti človekovih pravic. Na eni strani so naslavljale vse ljudi sveta, na drugi strani pa so se nanašale le na peščico – po navadi na tiste, ki so jih izoblikovali.

V preteklosti so bili to najprej in predvsem beli meščani, kristjani. Ženske, pripadniki nižjih družbenih slojev, sužnji, ameriški staroselci in nekristjani, še posebej pa Judje so bili iz te zgodbe izključeni. Utemeljitelji človekovih pravic so si

prilastili nauk univerzalizma in moč, da govorijo v imenu vseh ostalih. Domnevati, da je bilo njihovo lastno gledišče univerzalno, je močno protislovno. V resnici jim je iluzija veličine omogočila prilastitev simbolične moči, hkrati pa so izražali zavezanost enakosti in pravici za vse človeštvo. Zavaljo vsiljevanja lastnega pojmovanja svobode in enakosti vsem ostalim so se njihovi nameni pogosto sprevrgli. Svetle ideje so se v resnici pogosto spremenile v instrument zatiranja.

Človekove pravice niso zgolj spisek etičnih standardov, temveč so hkrati posledica in izraz stalnega boja med silami ekonomskega, političnega in kulturnega gospostva na eni strani in silami emancipacije na drugi. So odsev stalnega procesa konstrukcije in dekonstrukcije, kjer tisti, ki so izključeni, postavljajo vsakokratno družbeno realnost pod vprašaj. To lahko časovno ponazorimo s polemiko o človekovih pravicah. V tej zvezi po navadi govorimo o več generacijah človekovih pravic.

Prva generacija človekovih pravic so klasične »državljanske in politične pravice«. Gre za pravico do samoodločbe, svobodo govora, izražanja verskega prepričanja itn. Prva generacija večinoma meri na zaščito posameznika pred posegi države v njegovo življenje. Te pravice so utemeljili najprej in predvsem premožnejši sloji, ki jim ni bilo treba pretirano skrbeti, da bi jih kdo oviral ali omejeval. Njihova vloga je definirati politiko v skladu z interesi utemeljiteljev. Na tem mestu se poraja vprašanje o položaju tistih ljudi, ki nimajo možnosti, da bi uveljavljali svoje pravice, saj so jim nedostopna osnovna sredstva, ki bi to omogočala.

Zato je bila pozneje kot nasprotje negativnim pravicam utemeljena druga generacija človekovih pravic – t. i. »pozitivne pravice«. Te ne merijo na zagotavljanje »svobode pred« čim (zlasti pred posegi države), temveč na pravico do pridobitve česa. Tukaj gre za pravico do ustrezne življenjske ravni, npr. za pravico do pitne vode, hrane in zdravstvene nege, pravico do izobrazbe, pravične zaposlitve itn.

Te pozitivne pravice so pogosto kritizirali, saj so osredotočene zlasti na zadovoljitev individualnih potreb. Ne upoštevajo namreč, da življenjski standard in možnost individualne samorealizacije pogosto nista odvisna toliko od posameznih priložnosti kot od družbenega statusa. To postane očitno ob naravnih katastrofah, med vojnami ali v ekonomskih krizah. V teh primerih se ne gibljemo več na polju individualnih pravic, temveč se

dotikamo položaja družbe kot celote in hkrati položaja različnih skupin znotraj nje. Te namreč prvenstveno oblikujejo življenjske pogoje. T. i. tretja generacija človekovih pravic se torej ukvarja s »kolektivnimi pravicami« oz. s »pravici manjšin«. Sem se umešča že leta trajajoča borba za umestitev pravic žensk med človekove pravice; pri tem se sklicujejo na številne specifične načine diskriminacije in ogrožanja ženske integritete, ki se ne morejo primerjati s tistimi, kjer so v vlogi žrtve moški. Podobno so pravica etničnih manjšin do kulturne samoodločbe, pravica ne biti diskriminiran, pravica do uporabe lastnega jezika in ostale pravice bistveni sestavni del kolektivnih pravic.

Opazimo lahko, da seznam človekovih pravic vključuje vedno več različnih skupin, njihove poglede in specifične skrbi, in napolnjuje »stare« pravice z novimi pomeni. Pravica do svobode govora ne pove na primer nič o tem, kdo ima v neki družbi moč in privilegij, da ga slišijo, kakor tudi ne pove nič o tem, v katerem jeziku ima kdo možnost izraziti svoje prepričanje. Posledično torej v bistvu zanika pomembnost družbene in kulturne moči. To izvira iz tega, da so pravico na začetku definirali tisti, ki imajo v družbi moč. Polemika o človekovih pravicah je postala prostor globalne razprave in odseva različna gledišča in socialne boje. Ravno v tem gre iskati glavni razlog, zaradi katerega bi mogla navdihovati tudi socialno delo kot stroko. To ne pomeni vsiljevanja novih ali ponovnega odkrivanja obstoječih etičnih standardov, temveč gre zgolj za izpraševanje lastnih vrednot in norm v luči te globalne polemike.

ČLOVEKOVE PRAVICE KOT IZZIV SOCIALNEMU DELU

Sklicevanje na človekove pravice poudarja, da:

- 1) lahko o socialnih problemih razmišljamo le večslojno, vključujoč vedno več mednarodnih in globalnih vidikov
- 2) so polje socialnega dela vseskozi definirali politični boji za socialno pravičnost in emancipatorna gibanja in da je treba to zgodovino reflektirati
- 3) je nujno, da socialno delo ohranja distanco do svoje pogosto dvojne in protislovne vloge, ko na eni strani reproducira družbeno strukturo moči in dominacije, na drugi pa ji oporeka; pri tem je treba še zlasti upoštevati polemiko o razmerju med univerzalizmom in relativizmom.

Osredotočenost na pravice ljudi ne ponuja zgolj močnih argumentov zoper paternalistični in tehnokratski tip socialnega dela, temveč pomeni hkrati tudi obrambo zoper nevarnost nekritičnega in samozadostnega tipa socialnega dela, ki svojim standardom pripiše normativnost ali celo univerzalnost in jih vsiljuje kot najboljše za vse. V nadaljevanju podajam nekaj kratkih primerov, kako se vprašanje univerzalnosti, sicer že v jedru polemike o človekovih pravicah, izkaže za uporabno v razmišljanjih znotraj socialnega dela. Nenehna internacionalizacija vseh družb, do katere je privedla globalizacija, je velik izziv za socialno delo, saj je treba ugotoviti, ali različna stališča dovolj dobro odražajo koncepte in institucije stroke. Za primer lahko vzamemo Nemčijo (očitno so v nekaterih drugih državah razmere drugačne, zlasti v Veliki Britaniji in na Nizozemskem, kjer obstaja precej daljša tradicija razprav o multikulturalnosti), kjer moramo priznati, da je socialno delo predvsem reproduciralo monokulturno realnost ter ignoriralo in zaničevalo obstoj pluralizma v družbi in med prebivalstvom. Socialno delo je tako postalo močna institucija, ki je utrjevala hegemonijo večinskega pogleda. To postane očitno, če vzamemo pod drobnogled predstavnike stroke, koncepte in standarde profesionalizacije.

Uporaba »jezika« je en primer. Po listini o človekovih pravicah mora vsakdo imeti zagotovljeno pravico do izražanja v maternem jeziku. Še zlasti je to pomembno tedaj, ko gre za intimne in osebne zadeve in je treba zgraditi odnos zaupanja. V večini nemških psihosocialnih služb ni tako. Narobe, med nemškimi strokovnjaki velja znanje nemščine za neke vrste vstopnico v nemško družbo in ga pogosto pričakujejo od uporabnikov svojih storitev. Priseljenci in celo begunci, ki želijo biti deležni socialnih storitev, v praksi tako nimajo druge možnosti, kot da se prilagodijo. V bistvu je torej večina tista, ki s svojim stališčem definira način komunikacije. Ne strokovnjaki, temveč »Drugi« so se prisiljeni naučiti jezika.

Strokovnjakom, dominantni skupini, pa pozicije tistega, ki mu je dana moč definiranja in posledično analiziranja problemov, ne omogoči le jezik, temveč tudi način intervencije. Empirične raziskave kažejo, da imajo etnične manjšine iz različnih razlogov dosti več psihosocialnih problemov kot pripadniki večine, hkrati pa niso deležni zadostne pomoči, da bi se lahko soočili s temi problemi. (Gaitanides 1995; Becker *et al.* 1998). Ohranjanje različnih standardov socialnih storitev

tako krepi delitev na večino in manjšino.

Večina konceptov socialnega dela definira migracije in socializacijo v multikulturnem okolju najprej in predvsem kot problem. Trk kultur in podvojeni standardi, ki veljajo v družini in širši družbi, naj bi med priseljenko mladino povzročili dezorientiranost in prikrite konflikte, kar naj bi se izražalo v neuspehih v šoli, konfliktih v družini ali nasilju in kriminalu. Tovrstne enostavne rešitve s svojim kulturološkim in esencialističnim pogledom precej otežijo razločevanje med osebnimi, socialnimi, spolno specifičnimi in kulturnimi problemi.

Zanimivo je, da navadno zanemarimo pojem »kultura«, ko govorimo o problemih, s katerimi se soočajo pripadniki večine. Morda bi lažje reševali posameznikove osebne in socialne probleme, če bi odraščali v bolj monokulturnem okolju, kjer le težko srečamo različne poglede in nasprotujoča si stališča? Kaj pomeni pripadati dominantni kulturi? Kaj pomeni biti bel(a) kristjan(ka)? Moji študenti na vprašanje o tem, kaj pomeni biti kristjan, večinoma nimajo odgovora. Hkrati so prepričani, da dobro vedo, kaj pomeni biti musliman. Podobno jih v Nemčiji večina težko pojasni, kaj pomeni biti Nемец, medtem ko na vprašanje, kaj so tujci, zlahka dobiš množstvo odgovorov. Opaziti je moč osupljiv kontrast med zaverovanostjo v svoje predstave o Drugem in pomanjkanjem znanja o sebi.

Obstaja precej argumentov, da lastna kultura, lastna barva kože ali lastna religija niso pomembni dejavniki, še zlasti ne za pripadnika dominantne skupine. Te identitete naj bi bili naravne in očitne, saj ravno one primarno konstituira tisto, kar naj bi veljalo za splošno normo. Skozi taka nezavedna pojmovanja se izrecno izraža dominacija večine. Zavedanje lastnega položaja nujno vključuje vednost o družbeni strukturi moči in zavedanje o njej. To vodi do spoznanja, da obstajajo tudi drugi pogledi in da je posploševanje lastnega stališča močno povezano z lastnim družbenim položajem. Hkrati pokaže, kako zelo je Drugi povezan z Jazom. Nekoga lahko označiš za črnca le, če hkrati ostale oz. sebe označiš za belca. Vednost opozarja na razkorak med lastnimi etičnimi standardi in nepravično družbo in belci se tega raje ne zavedajo. Z besedami Elaine Pinderhughes (1989): »Odetost v nezavedno in predsodke pomaga ohranjati podobo o lastnem 'dobrem Jazu'.« Obravnavanje Drugih skoz odnos do Jaza pa na drugi strani pogosto pripelje do psihičnih napestosti, občutkov krivde in negotovosti ob stikih s

pripadniki diskriminirane skupine. Tu so razlogi, da je plašč naivnih predsodkov pogosto udobnejša izbira. Tako človek zadrži naravnost in spontanost, medtem ko kritična samorefleksija ne pomaže vselej k dobremu počutju.

Poleg konceptov antirasizma in kulturnega pluralizma pa se vendarle pojavljajo tudi drugi primeri izpraševanja položaja večine. Moške študije so v preteklih letih prinesle raziskave, ki povedo veliko o tem, kaj pomeni biti moški, socializiran v patriarhalni družbi. Že dolgo tega so prve feministke od moških zahtevale večjo samokritičnost do konceptov moškosti. Nekaj moških se je upalo sprejeti izziv in rezultat tega so zelo zanimive študije o prednostih in slabostih dominacije in njenega ponotranjenja. Študije kažejo, da obstaja hierarhija med različnimi tipi moškosti in da je treba razumeti podreitev žensk tudi kot eno od strategij v bitki med moškimi različnih družbenih in etničnih razredov in različne spolne usmerjenosti – med tekmujočimi podobami moškosti torej (Connell 1998).

Polemika jasno kaže, kako so podobe o Jazu in o Drugem tesno povezane z družbeno struk-

turo moči. Za socialno delo to najprej in predvsem pomeni, da mora kritično vrednotiti lastne koncepte in se vprašati, kako stroka ustvarja norme, ki reproducirajo socialne, kulturne in spolno specifične hierarhije. V tem kontekstu je lahko debata o človekovih pravicah zelo plodna, saj se dotika funkcije norm in vrednot ne samo znotraj določene družbe, temveč v globalni perspektivi. Ta razprava daje jasno vedeti, da je lahko vzpostavitev splošnih standardov le posledica stalnega dialoga med vsemi vpletenimi in da ta dialog vedno implicira delitev moči. Če naj bo ideja človekovih pravic podlaga globalne človeške družbe, mora priti do delitve moči tudi na materialni ravni, ne le simbolično s sprejemom teze, da »lastna perspektiva ni edina«.

Človekove pravice torej niso nov okvir socialnega dela, lahko pa ponudijo širši pogled ter hkrati okrepijo tiste tradicije znotraj socialnega dela, ki izhajajo iz bojev za socialno pravičnost in emancipacijo. Polemika o človekovih pravicah bo, upajmo, porodila samokritično refleksijo, ki bo vztrajno spraševala, kdo je v družbi tisti, ki ima moč, da definira, in zakaj je tako.

LITERATURA

- BECKER, Astrid, HAMBURGER, Franz, LENNINGER, Peter Franz (1998), *Anforderungsprofile und Qualifikationsmerkmale in der Sozialen Arbeit der Caritas mit MigrantInnen*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- BIELEFELDT, Heiner (1999), *Universale Menschenrechte angesichts der Pluralität der Kulturen*. V: Hans-Richard REUTER (ur.), *Ethik der Menschenrechte: Zum Streit um die Universalität einer Idee I*. Tübingen: Mohr Siebeck (43–73).
- BOBBIO, Norberto (1999), *Das Zeitalter der Menschenrechte: Ist Toleranz durchsetzbar?* Berlin: Wagenbach.
- CONNELL, Robert W. (1998), *Der gemachte Mann: Konstruktion und Krise von Männlichkeiten*. Opladen: Leske und Budrich.
- DOMINELLI, Lena (1988), *Anti-Racist Social Work*. London: MacMillan Press.
- GAITANIDES, Stefan (1995), *Interkulturelle Öffnung der sozialen Dienste*. V: Klaus BARWIG, Wolfgang HINZ-ROMMEL (ur.), *Interkulturelle Öffnung sozialer Dienste*. Freiburg im Breisgau: Lambertus (65–81).
- ROMMELSPACHER, Birgit (2002), *Anerkennung und Ausgrenzung: Deutschland als multikulturelle Gesellschaft*. Frankfurt/M: Campus.
- STAUB-BERNASCONI, Silivia (1998), *Soziale Arbeit als Menschenrechtsprofession*. V: Armin WÖHRLE (ur.), *Profession und Wissenschaft Sozialer Arbeit*. Pfaffenweiler: Centaurus.